

O'ZBEK TILIDA MURAKKABLASHGAN QO'SHMA GAPLAR TAHLILIGA OID.....

Ne'matova Malika

FarDU lingvistika(o'zbek tili) yo'nalishi 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6369473>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 01-mart 2022

Ma'qullandi: 10-mart 2022

Chop etildi: 14-mart 2022

KALIT SO'ZLAR

Qo'shma gap, murakkab qo'shma gap, grammatik asos, tenglanish aloqali murakkablashgan qo'shma gaplar, tobelanish aloqali murakkab qo'shma gap.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek tilidagi murakkablashgan qo'shma gaplar va ularning turlari, tahlili O'tkir Hoshimov asarlari misolida yoritilgan.

Qo'shma gap - ikki va undan ortiq sodda gaplarning birikmasidan tuzilgan tuzilmadir. Masalan, Farishtaning qanaqa bo'lishini bilmayman-u, ammo Ermon buvani yaxshi ko'raman. (O'.Hoshimov Dunyoning ishlari).

Murakkab qo'shma gap. Qo'shma gaplar hamma vaqt ham ikki sodda gapning birikuvidan tashkil topavermaydi. Ular uch va undan ortiq sodda gaplarning birikuvidan tuzilishi ham mumkin. Bunday gaplar qo'shma gapning murakkab turini tashkil qiladi¹. Murakkab qo'shma gap kamida ikkita teng huquqli (ya'ni bog'langan) bosh gap va bir nechta ergash

gaplardan tashkil topgan sintaktik butunliklar: **Bahor keldi, ammo havo ancha sovuq, chunki qish biroz cho'zilib ketdi.**

Murakkab qo'shma gaplar qo'shma gaplarning predikativ qismlari ikkitadan

ortiq bo'lgan ko'p komponentli turidir. Murakkab qo'shma gaplarning eng

oddiy ko'rinishida uch funksional qism – grammatik asos shakliy va mazmuniy

munosabatga kirishadi. Shu bois murakkab qo'shma gaplarning fikr qamrovi

odatdagi ikki komponentli qo'shma gaplarnikiga qaraganda keng, grammatik jihati esa ancha murakkab bo'ladi. Masalan, **U meni tanimaydi: o'zining do'koniga chiqadigan mijozlaridan boshqa odam bilan ishi yo'q, ammo onamni qattiq**

¹. G'ulomov A. G', Asqarova M. A Hozirgi

o'zbek adabiy tili. Sintaksis –Toshkent:

O'qituvchi, 1965

hurmat qiladi. (O'.Hoshimov Dunyoning ishlari 118- bet).

Murakkab fikr sodda gaplarda ham berilishi mumkin. Xususan, murakkablashgan sodda gaplar ana shunday xarakter kasb etadi². Masalan, **Oyim talmovsirab, goh menga, goh Hoji buviga qarar edi.** ("Dunyoning ishlari" 15-bet) gapi sodda gapdir.

Murakkab qo'shma gaplarni sodda gaplar bilan qiyoslashdan maqsad -murakkab qo'shma gaplar bilan murakkablashgan sodda gaplarning farqini aniqlashdir. Murakkablashgan sodda gaplarning murakkab qo'shma gaplardan farqi shundaki, murakkablashgan sodda gaplarda bir necha alohida-alohida gaplarda ifodalanishi lozim bo'lgan ma'nolar bir predikativ markaz – grammatik asos orqali ro'yobga chiqadi. Shuningdek, har xil ma'noni ifodalashi lozim bo'lgan alohida gaplar ham bir grammatik asosga tayanadi. Murakkab qo'shma gaplarda esa alohida-alohida gaplarda ifodalanishi lozim bo'lgan ma'nolar birdan ortiq predikativ markaz – grammatik asoslar orqali ro'yobga chiqadi. Murakkablashgan qo'shma gap ichiga "yashiringan gaplar" ham ko'p predikativ qismli qo'shma gap tavsifida bo'ladi³. Masalan, **Boyagi eski choponli kishi echkining arqonidan ushlab turar, telpaging quloqchinini tuya yegan dallol esa shlapali semiz odamga qo'lini paxsa qilganча bir nimani tushuntirar edi.** (O'.Hoshimov Dunyoning ishlari 116-bet). Yoki **Oymomo esa bu sehrli qo'shiqni yana bir eshitgisi kelgandek, muallaq to'xtab qolar,yulduzlar o'ychan**

² A. Berdaliyev, B. Sheronov O'zbek tili sintaksisi – Xo'jand: 2010

³ O'sha asar 195-bet

ko'zlarini tikib muloyim boqib turishar, onam ertak aytar edi. (O'.Hoshimov Dunyoning ishlari 4-bet). Ushbu parchada alohida –alohida gaplarda ifodalanishi lozim bo'lgan ma'nolar ikki va undan ortiq predikativ birlik orqali ifodalanyapti.

Murakkab qo'shma gaplar bog'langan va ergash gapli qo'shma gaplarni, bog'lovchisiz qo'shma gaplarni o'z ichiga oladi.Bu xil qo'shma gaplarning qo'llanishi asosan yozma adabiyotga xosdir.

Tarkibidagi sodda gaplarning o'zaro aloqaga kirish usuliga ko'ra murakkab qo'shma gaplarni uch turga bo'lish mumkin:

- 1.Bir butunlikdan tuzilgan murakkab qo'shma gaplar.
- 2.Ikki butunlikdan tuzilgan murakkab qo'shma gaplar.
3. Uch va undan ortiq butunlikdan tuzilgan murakkab qo'shma gaplar.

Qo'shma gapning tarkibi murakkablashishi bilan, qo'shma gapda ifodalangan ma'no munosabatlari ham orta va murakkablasha boradi⁴.

Biz ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" hamda "Tanlangan asarlar" idagi murakkablashgan qo'shma gaplarni tahliliga o'z e'tiborimizni qaratdik:

Hamma gap yomg'irda bo'lsa, yana aqalli uch kungina onamning umri cho'zilsa-yu, keyin yomg'ir emas, muttasil tosh yog'sa ham rozi edim. (O'.Hoshimov Dunyoning ishlari 6-bet). Tubandagi gapda qo'shma gapning 1-2-qismi ergash gapdan, 3-qismi esa bog'langan qo'shma gapdan iborat bo'lib,

⁴ G'.Abdurahmonov. Qo'shma gap sintaksisi asoslari – Toshkent: 1958

qo'shma gapning murakkab turini hosil qilmoqda.

Chillak o'yinining shafqatsizroq bir qoidasi bor: yutqazgan bola zuvlab nafasi yetmay qolsa, bir oyoqda hakkalaydi. (O'.Hoshimov Dunyoning ishlari 34-bet).

Ushbu gap bog'lovchisiz qo'shma gap hamda ergashgan qo'shma gapdan tuzilgan bo'lib, aralash tipdagi murakkab qo'shma gap hisoblanadi.

Ertalab tursam, otam ishga ketgan, hovli tomondan ayol kishining shang'illagani eshitilyapti. (O'.Hoshimov Dunyoning ishlari 37-bet) yoki

Jurnalning yangi sonini varaqlab o'tirsam, eshik taqqilab qoldi va qassob qo'shnimizning qizi – Guli kirib keldi. (O'.Hoshimov Dunyoning ishlari 39-bet).

Yuqoridagi gaplar ham ikki yoki undan ortiq grammatik asosli gaplar bo'lib, murakkablashgan qo'shma gaplardir.

Demak, murakkab qo'shma gaplarning tuzilishi, tarkibi xilma-xildir. Bular bir necha ergash gapli qo'shma gaplar sodda gaplarning ergashishi yo'li bilan hosil bo'lganligini; yoki ham bog'lanish ham ergashish orqali birikishi bilan tashkil topganligini; yoki murakkab tipdagi qo'shma gapning bir necha sodda gapning tenglanish yo'li bilan birikishi orqali hosil bo'lganligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulomov A. G', Asqarova M. A Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis –Toshkent: O'qituvchi,1965
2. A. Berdaliyev, B. Sheronov O'zbek tili sintaksisi – Xo'jand: 2010
3. G'.Abdurahmonov. Qo'shma gap sintaksisi asoslari – Toshkent: 1958
4. O'. Hoshimov Tanlangan asarlar. Hikoyalar – Toshkent, O'qituvchi nashryot-matbaa ijodiy uyi,2018
5. O'. Hoshimov Dunyoning ishlari. Qissa – Toshkent 2018